

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

historické vědy – světové dějiny

Božena Radiměřská

Teze disertační práce

“Východní Evropa” na mentální mapě anglicky píšícího cestovatele od 16. - 18. stol.

“Eastern Europe” in the Mental Map of an English Traveller from the 16th to the 18th Century

vedoucí práce – prof. PhDr. Lud'a Klusáková, CSc.

2015

Výchozí teze

Cílem disertační práce je interpretace textů cestopisů anglických/britských autorů raného novověku cestujících přes geografický prostor (středo)východní Evropy. Výsledkem práce je rekonstrukce mentálních map vybraných cestovatelů podle zvolené typologie, se zvláštním zaměřením na reprezentace skutečností na okraji zájmu a pozornosti, obrazy marginality. Metodou práce je diskurzivní interpretace textů a jazyková analýza.

Základní pojmy, klíčové koncepty, badatelská pozice

Mentální mapa

Za mentální mapu je považována imaginární reprezentace prostoru, která je chápána jako individualizovaný koncept, nástroj kulturní orientace a sebeidentifikace. Jedná se o výpůjčku od geografů a psychologů, především s odkazem na pojetí urbanisty Kevina Lynche,¹ geografa Yi-fu Tuana² a historika Larry Wolffa (viz níže). Práce nabízí vlastní přístup a aplikaci. Podstatu mentální mapy tvoří orientační body, hranice a měřítko. Za klíčovou je v práci považována typologizace nositelů mentálních map, tedy cestovatelů, na základě profese, vzdělání, pohlaví a motivace cestovat. Ambicí výzkumu není dospět jako Larry Wolff ke kolektivní mentální mapě „západních osvícenců“, nebo v tomto případě „anglických/britských cestovatelů raného novověku“. Proto je užito termínu „mentální mapy“ v plurálu nebo v názvu práce „mentální mapa anglicky píšícího cestovatele“. Za orientační body (centra) na mentálních mapách se považují skutečnosti (nejčastěji města a městské objekty), kterým bylo v textech věnováno nejvíce prostoru, s kterými se pojilo nejvíce hodnotících přívlastků. Jako měřítko jsou interpretována hodnotící srovnání s domácími poměry cestovatele nebo se situací v jiných zemích, případně i v širším evropském a světovém kontextu. Měřítkem mohlo být i určující téma, které silně vystupovalo v textu a dokázalo některá města zcela vymazat z mentální mapy cestovatele. Měřítko na mentální mapě mohlo zkracovat i prodlužovat kulturní distanci.

Obrazy marginality

Pod tímto generickým označením se rozumějí reprezentace skutečností na okraji zájmu a pozornosti, spojené většinou s negativním hodnocením. Evokují staré mapy, kde za hranicemi známého světa byli vyobrazeni lvi či medvědi. Nabízeny jsou obrazy nepohodlí, nebezpečí (ohrožení zdraví, života či osobní bezpečnosti), nevzdělanosti, zaostalosti, zašlé slávy a zanedbanosti – tedy spíše negativní postřehy, o nichž lze říci, že nebyly v hledáčku cestovatelů, nebyly vyhledávány, byly na okraji jejich mentálních map a zároveň byly spojeny (nikoliv však

¹LYNCH, K. 2004. *Obraz města*, Praha: Polygon.

²TUAN, Y., 1975. The Images and Mental Maps, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 65, No.2, pp. 209-211.

výlučně) s geografickým prostorem (středo)východní Evropy. Obrazy marginality jsou důležité pro vytyčení hranic na mentálních mapách.

(Středo)východní Evropa

Tento pojem je zaveden pro geografický prostor německých zemí, Polska, Litvy a Ukrajiny, českých a rakouských zemí, Uher a Transylvánie. Bylo zvoleno kompromisní řešení mezi pojmy „střední“ a „východní Evropa“, které by mohly mít zavádějící významové konotace. Různě s pojmy pracují historikové dle svého původu a oblasti specializace, jak je ukázáno v úvodní kapitole na srovnání „středovýchodní Evropy“ českého urbánního historika Jaroslava Millera,³ „East Central Europe“ polsko-amerického historika a pedagoga pišíciho pro amerického čtenáře Piotra S. Wandycze,⁴ „Eastern Europe“ Larryho Wolffa a „střední Evropy“ Jana Křena,⁵ českého historika zabývajícího se dějinami 19. a 20. st. Zároveň je zdůrazněno, že střední, středovýchodní, či východní Evropa, jejich lokalizace a charakteristika, nejsou hlavním tématem práce. Řešeny jsou primárně identity anglických/britských cestovatelů a (středo)východní Evropa je použita jako reflexní folie, vnitřní evropské periferie na okraji jejich zájmu a pozornosti.

Larry Wolff: Inventing Eastern Europe

Spojení konceptu mentální mapy s geografickým prostorem východní Evropy není nijak novátorské. Nelze pominout práci amerického historika Larryho Wolffa *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*.⁶ V práci byl záměrně volen odlišný přístup od Wolffova. Vyjma již zmiňovaného rozdílu v individualizaci konceptu mentální mapy, jsou jinak definovány geografické hranice předmětu zájmu. Wolff vystavěl svoji práci především na vnímání Polska a Ruska západními osvícenci, zde Rusko zůstává nezahrnuto, naopak je hranice posunuta výrazně západněji, až na Rýn. V neposlední řadě nejsou negativní obrazy marginality spojovány výhradně s jedním geografickým prostorem, jak to dělá Wolff, spíše je pozornost zaměřena na

³MILLER, J., 2006. *Uzavřená společnost a její nepřátelé: město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.

⁴WANDYCZ, P. S., 1998. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti: cena svobody*. Praha: Academia.

⁵KŘEN, J. 2005. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.

⁶WOLFF, L., 1994. *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

způsoby, jak jsou tyto obrazy konstruovány s vědomím, že mohly být obdobně aplikovány jinde na periferii zájmu a pozornosti. I když se práce nechce programově s Wolffovým konceptem a závěry vyrovnávat, nelze polemiku s ním pominout. Za spojující charakteristiky Východní Evropy označil Wolff: málo známý dosud neobjevený prostor, jazykovou homogennost (maďarština splývá se slovanskými jazyky), smutek, melancholii a asijské rysy obyvatel, špínu, nepořádek, chudobu, zaostalost, a v neposlední řadě barbarství (v protikladu k civilizovanému světu). Práce druhotně hledala odpovědi na otázky, zda proces vymyšlení „východní“ Evropy ve smyslu „té druhé Evropy“ neměl kořeny starší než osvícenské, respektive, zda rysy považované Larry Wolffem za signifikantní pro „východní Evropu“ nebyly použity cestovateli západněji. Wolff za mezník v „mapování východní Evropy“ považoval vydání Coxova cestopisu (1784), přičemž východní Evropou mínil Polsko a Rusko. Cestovateli, kteří navštívili Polsko před Coxem (Mundy, Bargrave, Lewkenor, Moryson, South) vyjádření ve smyslu „nikdo tu nebyl před námi“ nebo „země neznámá, nepopsaná“ nebyla použita. Naopak, že se vydávají za hranice Evropy málo známé, deklarovali někteří cestovatelé v souvislosti s Uhrami (Brown, Lady Mary, Townson). Co se týče jazykové homogenosti prostoru, již Edward Brown v 17. st. pokládal „sclavon“ za jeden jazyk univerzálně srozumitelný v celé oblasti. V práci bylo ukázáno, na rozdíl od Wolffa, že hranice srozumitelnosti byla pro většinu anglických/britských cestovatelů již na Rýně. Asijské rysy obyvatel identifikovali jako charakteristické pro Poláky již obchodníci Peter Mundy a Robert Bargrave v pol. 17. st., když jejich vzezření (oděv) přirovnali k Turkům. Obdobně Samuel Lewkenor „do jednoho pytle“ naházel Litevce, Poláky, Rusíny i Rusy. V textech 17. st. nešlo ještě o etnografické postřehy (fyziognomie, barva pleti), ale podstatné je, že používali turecký příměr pro vyjádření neevropského zjevu. Kožešinové čepce zde byly zvýrazněny obdobně, jako je vypočítával Wolff u osvícenců. Sklony k melancholii identifikoval na přelomu 16. a 17. st. Samuel Lewkenor u obyvatel Trevíru. Obrazy špíny, nepořádku, chudoby a zaostalosti nenacházeli cestovatelé výlučně v Polsku, Čechách a Uhrách, ale vlastně všude mimo velká města, která jim mohla adekvátní služby poskytnout, viz Morysonovy postřehy o Sasku, kde na venkově nocoval s kravami na slámě. Co se týče důrazu na binární opozici civilizace a barbarství, s obratem „barbarský“ se lze setkat již u Morysona

a Browna. Obraz „barbara“ byl v anglickém cestovatelském diskurzu přítomen výrazně dříve a aplikován západněji, a odkazoval na klasické antické autory.

Závěry

Výsledkem dizertační práce byla rekonstrukce mentálních map pomocí:
1) definice subjektu, cestovatelů, jejich představení na základě typologie;
2) rekonstrukce orientačních bodů; 3) rekonstrukce obrazů marginality;
4) závěrečné syntézy.

Následuje rekapitulace nejdůležitějších závěrů.

Typologie cestovatelů byla sestavena na základě kritérií: motivace cestovat, profese, vzdělání a pohlaví. Jako analytický nástroj, kategorie umělé a vzájemně se prolínající, byly zvoleny kategorie: obchodníci, profesionálové, intelektuálové, duchovní a ženy. Podle nich byly identifikovány orientační body a měřítko na mentálních mapách cestovatelů s citlivostí k rozdílům mezi jednotlivými osobnostmi.

U obchodníků roli orientačních bodů sehrála v pol. 17. st. velká obchodní centra Gdaňsk (Danzig) a Hamburk (Mundy, Bargrave), a o století později také centra politické moci Berlín a Drážďany (Hanway). U profesionálů, cestovatelů s deklarovanou specializací, byl formulován předpoklad, že konstruovali „centra“ a „periferie“ především na základě svého ústředního tématu (univerzitní města, hudba). Rozbor textů ukázal, že orientačními body na jejich mentálních mapách byla především centra politické moci, pro Lewkenora Praha a Vídeň, pro Burneyho Mnichov, Vídeň, Drážďany a Berlín, která jako kvetoucí města na vrcholu moci mohla nabídnout i dostatek podnětů k tématům, na která se autoři zaměřovali. Pro intelektuály byla vyslovena hypotéza, že jejich hlavním cílem bylo zmapovat dosud nezmapované, navštívit nenavštěvované. V Morysonově cestopisu pro konstatování, že se pohyboval územím málo prozkoumaným (německé země, Čechy, Polsko), nebyla nalezena opora. Naopak Edward Brown explicitně uvedl, že ne všechna místa, která procestoval, byla v mapách uvedena (z Vídně k osmanskému dvoru v Larisse v Thesálii). Stejně tak Robert Townson zdůraznil své poslání objevovat (a vyvracet mýty), když se vydával z Vídně do Uher. Dílčí závěr byl, že německé země, potažmo Říše, případně Polsko, pokud

byly součástí jejich itineráře, nebyly exotikem ani pro jednoho z vybraných intelektuálů, na rozdíl od Uher. Orientačními body pro Edwarda Browna byly přístavy Lübeck, Hamburk a Gdaňsk, a také města Norimberk a Vídeň. Robert Townson věnoval nejvíce pozornosti Vídni, Budínu a Pešti. Kategorie duchovních, prolínající se s intelektuály, zahrnula tři velmi odlišné osobnosti. Reverend Robert South neměl o orientačních bodech při své cestě do Polska nejmenší pochybnosti, byla jimi největší a nejvýznamnější města Krakov, Vilnius, Poznaň, Hnězdno, Łowicz, Varšava, Toruň, Malbork a Gdaňsk. Richarda Pockocka, cestovatele-antikváře, zajímalo místo, pokud mu mohlo nabídnout památky z dob antického Říma. U Lady Mary bylo zjištěno významové rozlišení v použití označení „city“ pro osmanská města Konstantinopol a Adrianopolis a „town“ pro ostatní města nejen ve (středo)východní Evropě. Souhrnně lze konstatovat, že orientačními body, které byly v textech napříč typologií identifikovány, byla nejčastěji velká města, centra politické moci a obchodní metropole.

Jako měřítko fungovala hodnotící srovnání s poměry domácími (cítil se někde jako doma) a nejrůznější kvantifikace včetně časové (o kolik pozadu). Určující mohlo být ústřední téma (hudba, univerzity, antické památky), které dokázalo vymazat některá města z textu, potažmo z mentální mapy cestovatele (Lewkenor vymazal Švédsko, Uhry a Irsko z mapy Evropy). Subjektivní hodnocení a srovnávání se objevila výrazněji až v textech 2. pol. 18. st., s některými výjimkami potvrzujícími pravidlo (Lady Mary). Reverend Robert South (70. l. 17. st) seznámil čtenáře se svým měřítkem – městy německými a italskými – jež, aniž by s nimi měl empirickou zkušenost, na jeho mentální mapě figurovaly. Jonas Hanway (pol. 18. st.) používal srovnání v evropském a světovém kontextu jako měřítko významu, v kterém obstála pouze výše zmíněná centra (Hamburk, Berlín, Drážďany). S různými měřítky výrazně pracovaly ženské autorky. Vytvářely žebříčky, stanovovaly pořadí, např. při porovnávání dámské módy. Cestovatelky srovnávaly často s domácími poměry. Jako doma se cítily v Drážďanech (Lady Mary, Piozzi) a Hannoveru (Piozzi). Hester Piozzi častěji použila časové srovnání (o kolik let pozadu), tedy měřítko kvantifikované. Bylo to jedno z mála číselných vyjádření v textech ženských autorek – v ostrém kontrastu například s texty intelektuálů (William Coxe) nebo obchodníků (Jonas Hanway).

Nyní k obrazům marginality. Jako obrazy nepohodlí byly interpretovány kamna, peřiny a sláma. Šlo o artefakty, na které cestovatelé v průběhu tří století poukazovali jako na odlišnost, často právě s využitím rétoriky nepohodlí: zápachu, špíny, otupělosti. Podobné obrazy byly nalezeny v textech ve spojitosti s německým kulturním okruhem, Polskem, českými zeměmi i Uhrami, ne však výhradně (peřiny v Dánsku apod.). I když například kamna měla mezi cestovateli své zastánce (Peter Mundy, Lady Mary), odlišnost kachlových kamen jako kulturního artefaktu neznámého Angličanovi raného novověku vystupovala v textech zřetelně a naznačovala hranici celku definovaného jako „ne-doma“. Pokud byla navíc odlišnost podbarvena negativními subjektivními vjemy, jako bylo nepohodlí, strádání, špína, rýsovala se hranice „zóny nepohodlí“. Mentální mapa zahrnovala jako orientační body pohodlí většinou pouze velká města, mezi nimiž byla bílá místa, která bylo nejlépe co nejrychleji překonat do další destinace, která byla na mapě vyznačena. Artikulované obrazy nebezpečí (ohrožení zdraví, života, osobního bezpečí) byly identifikovány až v textech 18. st. Souvisely s vyšší mírou subjektivity objevující se ve vývoji cestopisu jako žánru. Hrozbu představovaly přírodní podmínky, divoká příroda, horský a špatně přístupný terén (Lady Mary a Hester Piozzi). Cestovatel se cítil ohrožen výkyvy počasí, obzvláště v nepříznivých ročních obdobích, ale i mimo ně (Charles Burney trpěl na řece v letní bouři). Jedovaté mohlo být samo klima (pro Poccocka v Uhrách a Polsku, pro Hester Piozzi ve Vídni). Nebezpečí ovšem číhalo také v případech, kde se nedalo spolehnout na výkon práva a dohledu nad kriminálními živly (South v Gdaňsku). Obrazy nevzdělanosti podpořily již dříve identifikované měřítko Angličanů s univerzitním vzděláním (Lewkenor, Brown, South, Townson), které zvětšovalo vzdálenosti mezi Oxbridge a zbytkem světa. Za typický obraz zaostalosti byl označen výjev znevlněného rolníka, bezprávného a zuboženého. Řada cestovatelů od 16. do 18. st. komentovala situaci nevolníků ve (středo)východní Evropě (Moryson, Mundy, Poccocke). Zvláště v 18. st. byly zdůrazňovány extrémy, příliš bohatí proti zuboženým chudým. Nevolnictví bylo interpretováno za použití schématu o lineárním vývoji společnosti (Burney, Coxe, Townson), s jehož pomocí měřili cestovatelé fázi (civilizačního) vývoje. Pro další obrazy fušerských profesorů, svévolného šlechtice, neochotného sluhy a neotesaného kočího byl nalezen společný znak spočívající v konfrontaci cestovatele vědomého si vlastních předností, vzdělání, svobod a sociálního

statusu. „Jsme lepší než oni“ psali prostřednictvím podobných obrazů. Obrazy marnotratnosti byly představeny v podobě polských kočárů, příliš velkých a tažených neadekvátně šestispřežím (Mundy, South, Lady Craven). Cestovatelky ženy (shodně Lady Mary, Hester Piozzi i Lady Craven) načrtly karikatury módy pražských šlechticů, obrazy provinčnosti a přehnané nápodoby západních vzorů (Londýn, Paříž). Podobně Robert Townson vyobrazil levočské úředníky jako směšné figurky podobné zvířatům. Obrazy zašlé slávy byly podávány v souvislosti s Prahou, Budínem, Krakovem, Varšavou, Drážďanami a Lipskem. Zašlá sláva vždy souvisela s přesunem centra politické moci jinam nebo ztrátou strategického významu např. obchodního. Ztráta významu a důležitosti souvisela s někdy bezdůvodným lamentováním obyvatel jako projevem slabošství a neakceschopnosti. Libost či nelibost při popisu krajiny určovali cestovatelé v 16. - 17. st. podle užitečnosti – krajinu považovali za krásnou, byla-li úrodná, zušlechtěná a obdělaná (Moryson, Bargrave, Brown). Stejná měřítko uplatňovali i autoři cestopisů v 18. st. (Piozzi). Až v cestopisech závěru 18. st. lze najít estetické ocenění divoké přírodní scenérie, řeka-skála-hrad (Piozzi, Lady Craven, Townson).

Rekonstrukce mentálních map byla na závěr doplněna o hranice. Hranice „zóny nepohodlí“ byly přerušované. Vyňata byla velká města, která mohla poskytnout cestovateli služby, na které byl zvyklý. Velmi individualizované byly hranice nebezpečí. Až od 18. st. se autoři častěji dělili se čtenáři o pocity ohrožení či strádání, přičemž „cestovatel trpí“ v textech poslední třetiny 18. st. mohla být jen módní stylizace. Obrazy nevzdělanosti doplnila hranice jazykové srozumitelnosti, která začínala pro většinu cestovatelů už na Rýně, protože jen výjimky se dokázaly domluvit německy (Moryson, Townson). Obrazy marnotratnosti s negativním podbarvením naznačily hranice protestantské morálky, hranice konfesijní. Konfese (antikaticismus) jako klíčový prvek anglické/britské identity sehrávala důležitou roli i v textech ze závěru 18. st. (Piozzi-Velšanka). Obrazy zaostalosti a zašlé slávy napovídaly o průběhu hranice moci a politického významu. Vypovídaly o rostoucím sebevědomí Angličana/Brita v průběhu raného novověku. V textech z 18. st. bylo již zřetelně patrné vědomí vlastní důležitosti dané příslušností k imperiální velmoci – významné součásti identity anglických/britských cestovatelů.

Soupis základní literatury

- The Oxford encyclopedia of British literature*. 2006. Oxford: Oxford University Press.
- ADAMS, P. G., 1983. *Travel literature and the evolution of the novel*. Lexington: University Press of Kentucky.
- ADAMS, P. G., 1962. *Travelers and Travel Liars, 1660-1800*. U of California P.
- ANDREA, B. D. and MCJANNET, L., 2011. *Early modern England and Islamic worlds*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- ANDREWS, K. R., 1984. *Trade, plunder and settlement: maritime enterprise and the genesis of the British Empire, 1480-1630*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BATTEN, C., 1978. *Pleasurable instruction: form and convention in eighteenth-century travel literature*. Berkeley: University of California Press.
- BLACK, J., 2003. *The British abroad: the Grand Tour in the eighteenth century*. Stroud: Sutton.
- BLANNING, T. C. W., 2002. *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime Europe 1660 – 1789*. Oxford: Oxford University Press.
- BOHLS, E. A., 1995. *Women travel writers and the language of aesthetics, 1716-1818*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHARD, C., 1999. *Pleasure and guilt on the grand tour: travel writing and imaginative geography, 1600-1830*. Manchester: Manchester University Press.
- CLARK, P., 2009. *European Cities and Towns: 400-2000*. Oxford, GBR: OUP Oxford.
- CLAYDON, T., 2007. *Europe and the making of England, 1660-1760*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLLEY, L., 1992. *Britons: forging the nation, 1707-1837*. New Haven, CT: London: Yale University Press.
- COLLEY, L., 2002. *Captives: Britain, Empire and the world, 1600-1850*. London: Jonathan Cape.
- COPLEY, S. and GARSIDE, P., 1994. *The politics of the picturesque: literature, landscape and aesthetics since 1770*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COX, E. G., 1935; 1949. *A reference guide to the literature of travel: including voyages, geographical descriptions, adventures, shipwrecks and expeditions*. Seattle: University of Washington.
- DOLAN, B., 2000. *Exploring European frontiers: British travellers in the age of Enlightenment*. Basingstoke: Macmillan.
- HADFIELD, A., 2007. *Literature, travel, and colonial writing in the English Renaissance, 1545-1625*. Oxford: Oxford University Press.
- HAYDEN, J. A., ed, 2012. *Travel narratives, the new science, and literary discourse, 1569-1750*. 2012. Farnham, Surrey, England; Burlington, VT: Ashgate.
- HULME, P. and YOUNGS, T., 2002. *The Cambridge companion to travel writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUNTER, M., 1989. *Establishing the new science: the experience of the early Royal Society*. Woodbridge: Boydell Press.
- INGAMELLS, J., 1997. *A dictionary of British and Irish travellers in Italy, 1701-1800*. New Haven, Conn.; London: published for the Paul Mellon Centre for Studies in British Art by Yale University Press.
- KIDD, C., 1999. *British identities before nationalism: ethnicity and nationhood in the Atlantic World, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.

- KŘEN, J. 2005. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.
- KULHAVY, R. W. and STOCK W. A., 1996. How Cognitive Maps are Learned and Remembered, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 86, No. 1, pp. 123-145.
- LANGFORD, P., 2000. *Englishness identified: manners and character, 1650-1850*. Oxford: Oxford University Press.
- LEASK, N., 2002. *Curiosity and the aesthetics of travel-writing, 1770-1840: 'from an antique land'*. Oxford: Oxford University Press.
- LLOYD, R. 1989. Cognitive Maps: Encoding and Decoding Information, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 79, No. 1, pp. 101-124.
- LYNCH, K. 2004. *Obraz města*, Praha: Polygon.
- MILLER, J., 2008. *Urban Societies in East-Central Europe, 1500-1700*. Abingdon, Oxon, GBR: Ashgate Publishing Ltd.
- MILLER, J., 2006. *Uzavřená společnost a její nepřátelé: město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- MITCHELL, W. J. T., 1994. *Landscape and power*. Chicago; London.
- NERLICH, M., 1987. *Ideology of adventure: studies in modern consciousness, 1100-1750*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- NEWMAN, G., 1997. *The rise of English nationalism: a cultural history, 1740-1830*. New rev. edn. Basingstoke: Macmillan.
- OGDEN, J. T., 1974. From Spatial to Aesthetic Distance in the Eighteenth Century. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 35, No. 1, pp. 63-78.
- POWER, M., 2012. *Vnímání zemských hranic a jejich role v členění geografického prostoru: irsko-britská a česko-německá hranice v letech 1750–1850*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. Disertační práce.
- PRATT, M. L., 1992. *Imperial eyes: studies in travel writing and transculturation*. Routledge.
- RUBIESS, J. P., 2007. *Travellers and cosmographers: studies in the history of early modern travel and ethnology*. Aldershot: Ashgate.
- SELL, J. P. A., 2006. *Rhetoric and wonder in English travel writing, 1560-1613*. Aldershot: Ashgate.
- SCHOLZ, M. and KLUSÁKOVÁ, L., eds, 2012. *Pojetí prostoru v historické perspektivě*. Praha: Karolinum. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 1/2010. Studia historica, 61.
- SCHULZE, H., 2003. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: NLN.
- STAGL, J., 1995. *A history of curiosity: the theory of travel, 1550-1800*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- STIBRAL, K., 2005. *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha.
- STORCHOVÁ, L., 2003/4. Ars apodemica. Umění pochopit a popsat 'cizí' kraje. *Dějiny a současnost* 25, pp. 10-12.
- SURANYI, A., 2008. *The genius of the English nation: travel writing and national identity in early modern England*. Newark, Del.: University of Delaware Press.
- SWEET, R., 2004. *Antiquaries: the discovery of the past in eighteenth-century Britain*. London: Hambledon and London.
- SWEET, R., 2012. *Cities and the grand tour: the British in Italy, c. 1690-1820*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TUAN, Y., 1975. The Images and Mental Maps, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 65, No. 2, pp. 209-211.

- TURNER, K., 2001. *British travel writers in Europe, 1750-1800: authorship, gender and national identity*. Aldershot: Ashgate.
- WAHRMAN, D., 2004. *The making of the modern self: identity and culture in eighteenth-century England*. New Haven, Conn.; London: Yale University Press.
- WANDY CZ, P. S., 1998. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti: cena svobody*. Praha: Academia.
- WARNEKE, S., 1995. *Images of the educational traveller in early modern England*. Leiden: Brill.
- WOLFF, L., 1994. *Inventing Eastern Europe: the map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- YATES, F. A., 1969. *The Art of Memory*. Harmondsworth: Penguin.

Editované prameny

- BRENNAN, M. G., ed, 1999. *The Travel Diary of Robert Bargrave Levant Merchant (1647-1656)*. London: Hakluyt Society.
- BURNEY, Ch., 1966. *Hudební cestopis 18. věku*. Praha: Státní hudební nakladatelství.
- Hakluyt Society, Second Series, Volume 55: Travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608-1667: Volume IV: Travels in Europe 1639-1647*. 2010. Farnham, Surrey, GBR: Hakluyt Society.
- Hakluyt Society, Second Series, Volume 67: Travels of John Sanderson in the Levant, 1584-1602: With his Autobiography and Selections from his Correspondence*. 2010. Farnham, Surrey, GBR: Hakluyt Society.
- HUGHES, C., ed, 1903. *Shakespeare's Europe: unpublished chapters of Fynes Moryson's Itinerary, being a survey of the condition of Europe at the end of the 16th century*. London: Sherratt & Hughes.
- MORYSON, F., 1907-1908. *An itinerary: containing his ten yeeres travell through the twelwe dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland & Ireland*. Glasgow: MacLehose.
- MORYSON, F., 1971. *An itinerary. London 1617*. Amsterdam; New York: Theatrum Orbis Terrarum; Da Capo Press.
- SCHOLES, P. A., ed, 1979. *An eighteenth-century musical tour in Central Europe and the Netherlands: being Dr. Charles Burney's account of his musical experiences*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- TEMPLE, R. C., ed, 1924. *The travels of Peter Mundy, in Europe and Asia, 1608-1667*. London: Hakluyt Society.

Seznam základních pramenů

- BROWN, E., 1677. *An Account of Several Travels Through a great part of Germany...* London: Printed for Benj. Tooke etc.
- BROWN, E., 1673. *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola, and Friuli.: As also some observations on the gold, silver, copper, quick-silver mines, baths, and mineral waters in those parts: with the figures of some habits and remarkable places.* London: Printed by T. R. for Benj. Tooke.
- BURNEY, C., 1775. *The Present State of Music in Germany, the Netherlands, and United Provinces... The second edition, corrected.* London: T. Becket, etc.
- COXE, W., 1784. *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark, interspersed with historical relations and political inquiries.* Dublin: S. Price, etc.
- CRAVEN, E., 1789. *A Journey through the Crimea to Constantinople... The second edition.* London: G. G. J. & J. Robinson.
- HANWAY, J., 1797; 1806. *Travels of Jonas Hanway, Esq. through Russia into Persia, and afterwards [sic] through Russia, Germany, & Holland.* Philadelphia: Printed and sold by Joseph & James Crukshank, no. 87, High-Street.
- HANWAY, J., 1753. *An Historical account of the British trade over the Caspian Sea: with a journal of travels from London through Russia into Persia; and back again through Russia, Germany and Holland. To which are added, the revolutions of Persia during the present century, with the particular history of the great usurper Nadir Kouli. In four volumes.* London.
- LEWKENOR, S., 1600. *A Discourse... of all those citties wherein doe flourish at this day priviledged Universities.* London: I. W. for H. Hooper.
- MONTAGU, M. W., 1763. *Letters of the Right Honourable Lady M--y W---y M---e [i. e. Mary Wortley Montagu]: written, during her travels in Europe, Asia and Africa... The second edition. [The preface signed: M. A., i. e. Mary Astell].* London: T. Beckett & P. A. de Hondt.
- MORYSON, F., 1617. *An Itenerary written by Fynes Moryson, Gent. First in the Latine Tongue, and then translated by him into English. (Containing his ten yeeres travell through the twelve dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland, and Ireland.)* London: J. Beale.
- PIOZZI, H. L., 1789. *Observations and reflections made in the course of a Journey, through France, Italy and Germany.* Another edn. Dublin.
- POCOCKE, R., 1743. *A Description of the East and some other countries.* London: J. & R. Knapton.
- SOUTH, R., 1717. *Posthumous Works of... R. South, containing sermons on several subjects; ... An account of his travels into Poland with the Earl of Rochester, in... 1674; Memoirs of his life and writings, etc. (Oratio funebris, etc.).* London.
- TOWNSON, R., 1797. *Travels in Hungary, with a short account of Vienna, in the year 1793.* London.